ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL XIV MEM. 2

GEORGE VÂLSAN
DUPĂ ZECE ANI

DE

EMANOIL BUCUȚA
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1945

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III

GEORGE VÂLSAN DUPĂ ZECE ANI

DE

EMANOIL BUCUŢA

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 23 Mai 1945

Au trecut zece ani de când George Vâlsan a plecat dintre noi. Mi s'a părut că-i datorim un cuvânt de amintire, mai ales că vieaţa lui, puţină câtă a fost şi în luptă cu durerile, înseamnă o lecţie de încredere şi de putere. Ar fi păcat, şi în ce ne priveşte, să nu scoatem la vedere acest adevăr mai amestecat cu fiinţa lui şi putând uşor altminteri să rămână ascuns, pentru tot folosul pe care îl putem trage, şi ar fi păcat, şi în ce-l priveşte, să se piardă o trăsătură care, fiind atât de strâns legată de om, se poate duce odată cu el, pentru lumina nouă în care are să stea de acum înainte în faţa noastră.

Este o casă bătrânească, sub muntele Cozla din Piatra Neamţ, încărcată de cărţi şi de hârtii, unde mi s'a arătat, când răsfoiam prin acele cărţi şi hârtii, acest al doilea George Vâlsan. Nu încerc să fac astăzi decât să-mi împlinesc o făgăduială de atunci. Se găseau acolo, într'o corespondenţă începută în 1912, dintre tânărul profesor de geografie plecat la adâncire de studii în străinătate, şi Dorneanul acesta sfătos, mult mai greu de ani şi de ştiinţa vieţii, unde mă întâmplam să fiu oaspe, Gheorghe Kirileanu, tot felul de mărturisiri, care alcătuiau împreună o adevărată autobiografie. Multe din acele scrisori erau atât de frumoase încât nu puteau fi ale unui singur om, oricât de îndrăgostit de ele, ci ale literaturii. Am cerut voia, nu

numai să le citesc, dar să culeg din foi ce mi se va părea și să aduc la cunoștință.

Mă însărcinase de puțin timp Ion Simionescu, fostul președinte al Academiei Române, să scriu despre George Vâlsan un portret în « Cunoștințe folositoare». Ceea ce îmi căzuse în mâini era un izvor, cum nu și-ar fi putut dori altul, cu știri mai de-a-dreptul și mai bogate, niciun biograf. Scriscrile ar fi fost vrednice să fie tipărite la urma textului străin, înseilat din mai multe părți, ca o întregire firească de material neprelucrat. Ar fi fost ca și cum George Vâlsan ar fi ieșit din pagine și ar fi vorbit însuși mai departe, după ce povestitorul vieții lui s'ar fi oprit. Am să folosesc, de aceea, în cuvintele pe care am să le spun despre Vâlsan, cât mai mult din această corespondență. Vom fi doi cari vorbim și, de câte ori se va putea, mă voiu da îndărăt ca să-l ascultăm pe el.

Poate că odată acea corespondență va intra, împreună cu alte documente despre ființe și vremuri cu deosebire scumpe și împletite cu marea istorie a țării noastre, în zestrea Academiei Române, unde să ajungă într'adevăr un bun al tuturor. Piatra-Neamț și pământul unde se află așezată prea își au propriul trecut, care este bine să fie păstrat pe locuri, de la vasele preistorice cu smalțul lor roșu descoperite de părintele Matasă la capătul unor istețe săpături arheologice, până la amintirile domnești dela Bicaz și din orașul popas de plute însuși, sau dela Humuleștii lui Creangă și până la mănăstirile de sub munte, ca să se mai lăcomească și după lucruri care numai întâmplător au pătruns până acolo și nu se leagă de acel colț de miazănoapte decât prin vieața culegătorului. Dragostea de casă nu trebue să meargă așa de departe încât fiul recunoscător să împodobească acea casă și tocmai în anii lui cei mai chibzuiți cu niște găteli care sunt din altă parte și ar sta mult mai bine în locul de unde sunt. Măcar pentru înlesnirea cercetătorului ele ar trebui lăsate în drumul lui și nu puse ca la grindă, pe sub streșini de munte. Multe din aceste numere ale unui muzeu Gheorghe Kirileanu au fost adunate, de altfel, pentrucă omul, pe lângă patima pe care o aducea din Broștenii lui pentru hrisoave și zapise, a fost

mulți ani bibliotecar al Palatului și așezat la un vad fără pereche. Bucureștii au un drept la el.

Mi-aduc aminte de George Vâlsan din anii Universității. El era mai mare decât noi, învățăceii din acele zile fericite strânși în seminarul D-lui Simion Mehedinți și, cel puțin pentru mine, cu toată vaza de tânăr pe care îl deosebise între ceilalți Titu Maiorescu. Ne întâlneam într'o răspântie de margini de București, ca să ne ducem în ceată la vreo nisipărie de pe Dâmbovița de sus și din ținutul lacurilor. Era totdeauna vesel și bucuros de mers. Ne găseam la o cercetare de straturi și de istorie a alcătuirii în adâncurile ei a câmpiei române, care a dat mai târziu studiul de căpetenie și dreptul să intre în știință geografului și scriitorului George Vâlsan. Poate că s'au scris și mai ales că au să se mai scrie și pagine mai învățate decât paginele lui din acea lucrare, dar niciuna din ele n'are să fie mai cumpănită, ca simț clasic al compoziției, și mai străvezie, ca alegere a cuvintelor și înțelegere. Eu, de câte ori vreau să am înainte ceea ce au să fie, după capul meu, cărțile de știință românești ale viitorului, înjghebate nu numai pentru o clipă, dar în care să freamăte o minte îndrăgostită de cercetări și să lupte un purtător de condeiu, meșter al formei și poet, ca să pună la un loc un monument de muncă științifică și de limbă, deschid acele pagine. Nu știu până acum altele mai vorbitoare. Eram pe atunci cufundat în lecturile eroice de mari călători și geografi, ca Förster, tovarășul lui Cook prin mările australe, și ale lui Alexander von Humboldt, care mi se părea că este pentru pământ ceea ce fusese Atlas în vechime, rătăcit printre stele, pentru cer, îl duce pe umăr, și așteptam și în românește un scris la fel.

Astăzi, privind îndărăt, îmi dau seama că George Vâlsan înfățișa printre noi și în istoria științei lui, aproape o răspântie și era o pafta de argint frumos cioplită, și tocmai de aceea mai șubredă, care ținea legate două căpătâie de epocă. Trecerea s'a făcut în zilele lui dintr'o parte în alta și, nu numai atât, dar cu amestecul de-a-dreptul. Noi eram față la pregătiri și la întâile încercări fără s'o mai apucăm. Ceilalți ieșiserăm din Universitate când ea s'a întâmplat.

O învinuire, care se aducea studiilor geografice dela noi, era că fuseseră prin început și le plăcea, prin cei cari le aveau și mai departe în seamă, să se păstreze o disciplină literară. Nu se desprinseseră încă de vremea de închegare a științei universitare române, rămasă dela patriotismul secolului trecut, care căuta adevărul, nu atât pentrucă el împingea îndărăt întunerecul din lume, ci pentrucă ajuta țării să se clădească și neamului să prindă și să se întărească, așa cum prinde și se întărește cimentul. După grija pentru istorie, unde se puteau urmări faptele strămoșilor la alcătuirea unui stat român între Carpați și Dunăre, cu marea lecție pentru zilele de astăzi, și după adâncirea în problemele de filologie, unde la catedrele ei mai mult se închina ca la altare decât se învăța, pentrucă era vorba de puterea din care ne cunoșteam mai fără putință de tăgadă obârșia, în mijlocul altor noroade, și ne venise apărarea în timpul secolelor de o pierdere între ele, urma, în sfârșit, ca o a treia în drepturi dela sine înțelese, geografia, adică cercetarea pământului de sub noi, firește, în întâiul rând a pământului românesc. Aveam nevoie de istorici, filologi și geografi, mai mult ca de niște descoperitori de argumente naționale decât ca de niște oameni obiectivi de știință. Rândul de tineri din cari făceam parte începuse să obosească de asemenea păreri, socotite încetul cu încetul ruginite. România mersese cu pași cari o mântuiseră de atâtea alte sclavii și ea se putea scutura și de aceasta. De aici își făcea drum dorința ca disciplina geografică să se depărteze de sectorul literar, unde o pășteau tot felul de primejdii, și să se apropie de sectorul științific. Aveam și atâtea pilde, foarte aproape de noi.

Am privit totdeauna ca un semn văzut al acestei porniri, după care, oricât ar fi fost ea de suprafață, a putut urma și trecerea catedrei de geografie dela facultatea de litere și filosofie la facultatea de științe, schimbarea sălii unde se făceau cursurile în București, din încăperile pline încă de ecourile marilor noștri istorici și filologi în odăile aproape de laborator ale științelor fizice și experimentale. Ni s'a spus chiar că această schimbare de loc are ca scop să ne apropie pe noi de studenții dela științe și de metodele lor, iar pe

studenții dela științe de noi și de obiect, care era de întâlnire între preocupări și nu de închidere într'una singură. Un pendul al lui Foucault, spânzurat de tavan, își mișca vârful de alamă într'un disc plin de nisip și era ca un martor mut al lumii unde năzuiam să pătrundem. Ne supraveghia. Il priveam puțin înfiorați și ascultam același curs, cu aceleași cadențe de artă verbală și de sugestii descriptive.

Nu ni se părea că drumul pe care intraserăm putea să ne ducă pe tărâmul făgăduit. De altminteri, foarte curând ne-am mutat îndărăt în sălile din care plecaserăm, fără să ne convingem nici pe noi nici pe străini. George Vâlsan în răstimp se băgase la școala geologilor și împreună cu alți tineri, cari duseseră la capăt cu strălucire studiile universitare din țară, urmau prin străinătăți pe Emmanuel de Martonne sau Penck și se schimbau în niște părtași credincioși ai celeilalte păreri. Prin ei trecerea în câmpul de alături, al științei, se făcea fără sguduiri, chiar când oamenii, ca Vâlsan, în plămada lor adâncă, rămâneau pentru totdeauna ai taberei dintâi. Nu însemna că lucrul în sine nu era întemeiat, ci numai că el se hotăra să facă marea jertfă, călcându-și pe suflet, ca să se așeze în fruntea neștiutorilor și a șovăitorilor. Cel mai literat dintre geografi, poet în proză și în versuri și amețit de frumusețile cuvântului, ca o luncă înrourată plină de privighetori, călca fără să stea la gânduri între necredincioși, cari tăgăduiau făptura de poezie și de zări liliachii a Mântuitorului. Trebuia, și de aceea o făcea fără preget. Ca să se vadă de unde venea și ce suflet aducea cu el, să se citească foile, care parcă sunt de porțelan, cu cea mai aeriană dintre picturi, din studiul lui, urcând treptat dela întâile rânduri până la cele din urmă spre cea mai colorată și fragedă poemă în proză din literatura română, Coasta de argint. George Vâlsan era ca și cum luase condeiul din mâinile subțiate ale lui Alexandru Odobescu ca să-l ducă pe hârtie înfrigurat de presimțul plecărilor apropiate.

Era un om care credea în menirea lui, pentrucă altminteri n'ar fi găsit aceste cuvinte pe care nu s'a sfiit să le scrie într'o scrisoare din Paris, dela 12 Noemvrie 1928:

« Cel puțin dacă mă aflu aci, să încerc tot ce poate știința în privința bolii mele, cu toate că nădejdi mari nu am. Dar până la sfârșit, cu ultima licărire de speranță, voiu lupta cu soarta, care mă dușmănește atât de aprig. Că voiu fi biruit, o știu de mult; însă nu cu ticăloșie. Căci, la urmă, nu mă apăr numai pe mine, ci apăr ce mi-a dăruit Dumnezeu fără știrea mea și fără voia mea și care ar mai putea să folosească și altora ».

Era după o plimbare prin orașul unde avusese ani atât de buni și pomii își pierduseră frunzele, în urma unor opriri la sanatorii pentru un loc într'un pat de operație. Voia să se întoarcă la București cu puteri de muncă. Făcea planuri de lucrări. Descoperea într'o după amiază de răsfoire prin hârțoage vechi dela Biblioteca Națională cea mai prețioasă hartă a țării, lucrată cu caligrafi domnești, atunci erau două secole, de Dimitrie Cantemir, Gospodarul Moldovei, fugit de răul păgânilor în Rusia și oaspe bine văzut până la sfârșitul zilelor al lui Petru cel Mare. Mi-aduc aminte de emoția pe care a stârnit-o comunicarea lui George Vâlsan la Academia Română, după întoarcere, și care răspândea în lume acest fapt mai mare decât o biruință de arme, dar foarte puțini, aflați mai aproape de om și neamăgiți de glasul lui liniștit, de focul neclintit din ochii mari, de fruntea largă și galbenă cu ceva lustru ca fildeșul și mai cu seamă de zâmbetul bun și depărtat își dădeau seama de ce suferință fusese legată acea descoperire și că pasărea care ne cânta sângera de o rană fără iertare. El zâmbea mai departe și vorbea despre meritele lui Dimitrașcu învățatul, fiu al lui Constantin bătrânul, care nu știa nici să-și scrie numele. Numai Stolnicul Cantacuzino dela București mai ticluise poate ceva asemenea, și parcă era gata să plece la drum, plin de o deopotrivă bucurie de vieață, ca să afle pe undeva și harta muntenească ținută în ghiare de vulturul negru dela Argeș al Basarabilor. Aș putea să arăt și locul aici în sală, de unde zâmbea și poate ne ascultă acum aducându-și aminte.

Iată de ce era premearsă o asemenea plimbare, care uneori însemna la capăt, ca pe mări și oceane, o descoperire, tot

pe atât de minunată, pe cât era de neașteptată. Scrisoarea este dela 5 Octomvrie 1928, dela Paris:

« Azi sunt într'una din puținele mele zile fără durere. Totul mi se pare trandafiriu, cu toate că până aseară, timp de patru zile, am dus-o numai în vărsături și n'am putut mânca nimic. Atât m'a chinuit însă durerea că o zi de liniște mi se pare un dar neprețuit, așa cum trebue să pară o zi de fericire nespusă pentru un om tânăr și sănătos. Şi atât de mlădioasă e firea omenească încât ajung câteva ceasuri de adormire a suferinței ca toate speranțele să prindă aripi. Cerul e albastru și plin de porumbeii albi ai proiectelor mele de viitor. Deși mă împleticeam în picioare ca iedul nou născut, n'am vrut să mai rămân în pat. M'am îmbrăcat, am luat un taximetru... ». Putem să-i vedem capul tânăr și frumos, căutând prin fereastra deschisă la bulevardele Parisului, pline de lume. Face parte și este de-acum nemuritor ca și ea. Trece pe la marginea ei, privind-o zâmbind. N'are de ce să nu mai treacă și astăzi, așa cum trecea atunci.

Alteori un val de desnădejde pare că-l înneacă, dar se ridică și își pune înainte țeluri înalte, către care pornește chiar pe brânci. Rândurile sunt dela 31 Octomvrie 1928, dela Paris:

« De patru săptămâni aștept ca în sfârșit să biruiu slăbiciunea care mă copleșește, dar nu reușesc. Inainte de tratament aveam 62 kg, după el 51 (acum două săptămâni). Intr'o săptămână am câștigat numai un kg, iar în a doua numai *150 grame !* E adevărat că tratamentul nu a fost dureros: timp de trei săptămâni am fost ținut într'o somnolență care a amorțit toate durerile și spasmele pe care medicii se temeau să nu le am la desintoxicare. Dar ce folos? Indată ce a încetat efectul soporificelor și am rămas la propriile mele forțe, acestea nu mai existau. Nu mai eram decât o cârpă inertă, fără cea mai mică voință, plănuind și forțându-mă o jumătate de ceas ca să întind mâna și să beau o gură de apă. Am avut 14 operații, dintre care două mortale, ei bine, toate la un loc nu m'au istovit cum m'a istovit tratamentul acesta. Ce e mai grozav e că mi-au ucis sufletul pe care îl aveam înainte. Până acum m'au ținut în vieață tăria sufletească, pofta de vieață, râvna de lucru, de creație, plăcerea de a simți că mintea mea

asimilează ușor și repede și poate crea sau cel puțin îndemna pe cei din jurul meu la creație. Unde sunt acum toate darurile acestea? Vieața mi se pare cenușie și îngrozitor de tristă, nu mai am nicio dorință, nicio aspirație, mă gândesc cu spaimă la muncă și la noile îndatoriri pe care le-aș avea, dacă sunt mutat la București. O descurajare imensă mă cuprinde și mă face să plâng pe ruinele sufletului meu ».

Tot din Paris, la 27 August 1929, trage planul unei mari lucrări, care trebuia să aducă o înviorare în învățământul geografic și n'a ispitit încă pe niciunul din colegii sau învățăceii lui:

« Mi-am dat toată silința, scrie el prietenului dela București, să-l isprăvesc singur (era vorba de manualul de geografie al D-lui Simion Mehedinți, unde adăugase niște pagine de cartografie și corectase până la plecarea din București) și pentru aceasta m'am culcat timp de două săptămâni între cinci și șease dimineața (fără să știe ai mei, cari credeau că mă culc cel mult pe la 4), dar nu s'a putut. Iartă-mă și D-ta și caută de mă scuză, pe cât e posibil, și față de D-l Mehedinți, care mi-e teamă că a început să regrete o colaborare atât de incomodă. Gândește-te numai la faptul că cele 5 lecții de cartografie dela sfârșit au luat proporțiile unui volumaș de o sută pagine! Sunt sigur că și D-l Mehedinți va fi neplăcut impresionat și mă aștept și la critici defavorabile din partea Comisiunii de lectură a manualelor ca și din partea profesorilor de liceu (fără a mai ține seamă de colegii mei de universitate, cari nu-mi vor ierta că-i învăț un capitol al științei lor, de care n'a îndrăsnit niciunul să se atingă până acum!) Și cu toate acestea, ce să-ți spun! Nu regret de loc că l-am scris și că mi-am risipit cu el puținele forțe care mi-ar fi fost atât de necesare pentru reușita tratamentului pe care-l voiu începe în curând. Am convingerea că paginele acestea sunt începutul unei epoce nouă în învățământul geografic românesc (vezi cât de modest sunt!), a unei epoce, nu de memorizare, ci de *școala muncii personale* a elevilor, care va sili și pe profesor să se miște mai mult și să vază cu ochii proprii geografia ținutului său — dacă nu vrea să-i ia înainte elevii inteligenți ai clasei. Aceasta îi va

nemulțumi pe cei mai mulți, dar îi va sili să se mai scuture de apatia tradițională, cultivată atât de bine de manualele de până acum. Pentru acest rezultat mi s'a părut că pot lua răspunderea celor câteva zeci de pagine în plus, cu care se îngroașă manualul clasic al D-lui M e h e d i n ț i. Unde mai pui că acest capitol îmi servește minunat ca introducere la cursul pe care mă gândesc să-l încep la toamnă la București... dacă, vorba Măicuței, va vrea Dumnezeu, dacă organismul meu slăbit va rezista și la noul tratament, dacă Ministerul mă va numi, și dacă, numit, voiu putea să-mi țin cursul așa cum doresc cu cele mai bune intenții de sacrificiu personal. Mulți « dacă » pentru cei 44 de ani ai mei (vârsta lui B o g r e a și a lui P â r v a n !) și pentru piedestalul atât de șubred al organismului meu săpat de 14 ani fără încetare!... Cât de elementar și concentrat am vrut să fiu, lipsește încă mult din ce ar fi bine să se știe în legătură cu harta, așa că, în viitor (dacă voiu trăi și mă voiu putea ocupa tot eu de o nouă ediție), am de gând să refac totul în două versiuni: una redusă pentru manual, alta amplificată și tipărită în *volum separat*, care va fi întâia geografie *practică* elementară românească, atât pentru elevii de liceu cât și pentru studenții începători. Am convingerea că numai o astfel de carte de îndrumări practice spre activitate personală va aduce renașterea fecundă a geografiei țării noastre. Voiu desvolta acolo planul pentru *monografii locale*, voiu arăta cum se poate face cu folos o *excursie* geografică, voiu da sfaturi pentru *descrierea geografică* (spre deosebire de cea literară și științifică), pentru analiza și *interpretarea hărții*, voiu adăuga paragrafe pentru *desenul geografic*, blockdiagrame și alte mijloace de reprezentare grafică, voiu arăta *instrumentele* necesare și întrebuințarea lor, adunarea de *material* geografic, *chestionare*, *fotografie* etc.

Te plictisesc cu aceste amănunte, fiindcă nu pot ști ce rezultat va avea tratamentul meu. Dacă nu va reuși și nu mă voiu putea întoarce să îndeplinesc eu acest plan, măcar să se știe în ce sens am înțeles să fie realizat de alții. *Nu sunt descurajat* și sper să biruesc și încercarea asta, dar e bine să avem în *vedere toate posibilitățile*. Astfel, pentru volumul proiectat să fie tipărit de Fundația Ferdinand, pe lângă ma-

terialul dat (și publicat) e bine să știi și D-ta că conferințele nepublicate încă, însă menționate în lista prezintată Comitetului, se află în biblioteca din dreapta biroului meu (lângă sobă), cutia de jos în stânga. Pe biroul meu, în stânga, se află un carnet gros cu coperte de mușama cafenie (mi l-ai dăruit D-ta după dezastrul dela Ciurea), un adevărat volum, unde, pe lângă extrase din autori citiți, mai mult de jumătate e plin cu observări personale, din care se pot culege lucruri interesante pentru împlinirea lacunelor unui volum tipărit, ba chiar pentru un volum nou, mai ales dacă s'ar adăuga și notele din alte vreo trei caiete, cu coperte cenușii tari, care se află în aceeași cutie de jos, a bibliotecii de lângă sobă. Caietul cafeniu de pe birou, dacă crezi că te-ar amuza să ai din când în când convorbiri cu mine, poți să-l iei la D-ta de acum, începând lectura dela sfârșit spre început; din păcate e scris atât de mărunt și pe ambele fețe, iar uneori prescurtat încât mi-e teamă că îți va obosi ochii; sunt în el și multe note, prețioase pentru mine, pe foi volante, pe care, după câte îmi amintesc, le-am adunat într'un plic anexat la caiet; te rog lasă-le tot în caiet, să nu mi le rătăcească acasă. In orice caz, dacă nu mă întorc, acest carnet, dăruit de D-ta, *rămâne proprietatea D-tale.* In felul acesta vom mai putea continua, și dincolo de vieață, convorbirile noastre prietenești, care pentru mine au fost cea mai dulce mângâiere de când boala m'a izolat de restul lumii. Știu că răsplata e prea meschină, dar din sărăcia mea ce ți-aș putea oferi mai mult decât o parte din sufletul meu fixat pe hârtie sub impresiile momentului? ».

Dela o scrisoare la alta, George Vâlsan visează la lucrări nouă. Pe unele apucă să le înceapă, pe altele le poartă ani de zile cu sine, pentru ca la urmă să le lase numai între aceste pagine. Dar toate îi țin trează mintea iscoditoare și vie puterea de organizare a muncii științifice, oricât de neprietene ar fi împrejurările, ba am fi porniți să zicem, cu cât ele sunt mai neprietene, ca un fel de zăgaz ridicat de gând împotriva lor. De Emmanuel de Martonne se simțea strâns cu multe legături. Era într'un fel elevul lui. Condeiul se încălzește când vine un prilej să vorbească despre el. Mulți ani i-a înlesnit

excursii geografice în munții Transilvaniei, care erau o adevărată școală de lucru la teren pentru Institutul de geografie dela Cluj și îl apropiau pe om de țară și de durerile ei. N'am avut un apărător mai bogat în argumente și mai însuflețit decât pe el, precum nu cunoaștem om de știință care să fi cercetat cu mai multă luare-aminte și să fi scris monografii mai cuprinzătoare despre pământurile scumpe oricărui Român. L-am ascultat pe marele profesor francez atâția dintre noi, în conferințele, fie dela București, fie dela Cluj, și cuvântul lui învățat și hotărît ne urmărește încă. Suntem de partea lui George Vâlsan când este vorba de prețuirea pe care i-o datorim. Iată ce găsim într'o scrisoare:

« Acum sunt ocupat mult cu publicarea primului volum al Institutului, cu toate că nu am niciun studiu în acest volum și, cu toate că numele meu nu va apărea nicăieri, tot munca mea e mai grea. Sunt atâtea mărunțișuri de care la început nu-ți dai seama și care apar unul câte unul, îți răpesc vremea și uneori te fac să iei dela capăt un lucru crezut isprăvit. Am făcut prefața în românește și franțuzește și am tradus rezumat mai bine de trei sferturi din studiul lui de Martonne. E o muncă migăloasă la care trebue să fii foarte atent spre a reda prescurtat ideea, uneori cu nuanțe foarte fine și cu înlănțuiri logice complexe, dar îți mărturisesc că aceasta e munca cea mai plăcută. Acum văd că n'avem un limbagiu geografic — rezumatul meu mi se pare că e prima traducere a unei lucrări de geografie științifică la noi — sunt forțat de multe ori să creez termeni, să caut nuanța în nomenclatura populară care există, foarte bogată, dar nu o avem la îndemână. Așa că uneori trebue să fac aproape o operă originală, ceea ce mă mai mângâie de opera mea de hamal. Dacă ai fi lângă mine, multe sfaturi mi-ai putea da. Iar mă gândesc cu stăruință la un vechiu proiect pe care boala m'a făcut să-l părăsesc: un dicționar al terminologiei populare geografice românești. Oricât de necomplet ar fi, tot mai bine decât fără el » (18 Decemvrie 1922).

Intr'o altă scrisoare, dela 12 Martie 1924, dela Cluj și ea, se arată deodată casa cu profil neo-clasic din strada Mercur, numărul 1 din București, unde George Vâlsan fusese primit

între toți oaspeții de ședințe literare ai lui Titu Maiorescu. Legătura aceea dintre geografie și etnografie i-ar fi plăcut bătrânului, care ar fi întors-o pe toate părțile îndelung într'un colț și uitându-și de ceilalți, cu tânărul lui prieten, strâns între soba de faianță albă și între bibliotecă:

« Ședințele Soc. Etnografice merg regulat cu multe comunicări cu public destul de numeros. In legătură cu aceste preocupări îmi revăd o parte din materialele vechi. Mă gândesc la un studiu asupra « Geografiei basmelor » pentru care mi-am făcut multe note, dar numai pe baza enormelor cantități de basme pe care le-am înghițit în copilărie. Mi-ar trebui texte și aci nu am... Așa că te rog, dacă ai prilej să găsești acolo colecții de basme, ia-le pentru mine ».

Abia dintr'un foileton de ziar, care dă seama despre o ședință a societății de etnografie, în care George Vâlsan ținuse o întâie comunicare despre Geografia basmelor, putem judeca, nu numai ce gândea, dar mai cu seamă ce-am pierdut pentru totdeauna, în această lume de Feți Frumoși și de Ilene Cosânzene, unde ne-am petrecut copilăria prin păduri de argint sau la fântâni adânci, fără să bănuim, nu atât ce zâne sau balauri ne înconjurau, cât mai ales ce adevăruri științifice. Ca un mag bun, George Vâlsan ar fi spus cuvântul de descântec pe care-l găsise și se pregătea să-l rostească pentru noi ca să facă a noastră taina. Dar un mag mai mare decât el a rostit înaintea lui alt cuvânt, care l-a luat dintre noi, cu tot ce mai avea, și poate nu-i era îngăduit să ne dea la iveală.

Câteodată zarea se deschide pe de-a'ntregul spre literatură. Parcă ar fi în tinerețe, când gândea în versuri. Incearcă să uite că are locuința de vară la sanatoriul Tekirghiol, unde era primit în anii din urmă, timp de o lună de zile, în dogoarea binefăcătoare a nisipului și în vecinătatea mării, nu numai cu bunăvoință, dar și cu iubire. Acolo s'a isprăvit pe neașteptate în vara lui 1935. Poate să facă și glume despre marea prețuire pe care va cunoaște-o în viitor o piesă a lui de teatru, deși s'a oprit la bucăți într'un act și nu-și legase în niciun fel vieața de scenă. Crede:

« Vinerea trecută s'a dat la Movilă o reprezentație în folosul Sanatoriului în care s'a jucat și mica mea piesă într'un act

« Datoria ». Foarte bine și inimos jucată de copii, cu costume din cearceafuri și prosoape, a reușit să țină încordată tre sferturi de ceas atenția unui public pestriț, foarte puțin preocupat de literatură și care venise mai mult pentru balul ce trebuia să urmeze. Au urmat aplauze călduroase, care nu puteau veni din politețe, căci nimeni nu mă cunoștea și nu știa că sunt acolo. A fost și pentru mine o descoperire: e reprezentabilă chiar pe o scenă mai mare și se desfășoară nobil și cu o armonie de vers, pe care nu i-o bănuisem. Peste 20—30 de ani va fi desgropată și pusă în repertoriul Teatrului Național, ca una din micile bucăți clasice ale literaturii noastre dramatice începătoare. Nu crezi ? Așteaptă și vei vedea !».

Iată că anii trec și că sorocul pus de autor începe să se apropie. Oamenii de teatru ar trebui, luându-se după aceste rânduri, să caute piesa. Poate că George Vâlsan vedea bine. Dialogurile lui se pot scula încet și de departe ca din Mare și să vie aduse de pescăruși albi pe scena Teatrului Național. Era un vis și o mângâiere de zile amare. N'avea multe alte pricini pe atunci. Așteptăm, cum ne îndemna el zâmbind, cu dorul că vom și vedea. Gongul a bătut. Cortina se ridică. « Datoria », rămasă ca un simbol dela George Vâlsan, se apropie pe coturni antici de raza ochilor noștri. Dela el nu mai este un cuvânt aspru luat din morală, ci un steag de mătase. Cel care-l purta era mai mult un mucenic sfințit de suferință, decât un om urzit la fel cu ceilalți.

Am o remușcare târzie și care nu este poate numai a mea, citind scrisoarea cu dorința lui să se mute cu catedra dela Cluj la București. Se temea să nu fie bănuit că vrea numai, așișderea cu atâția colegi dela Universitățile periferice să se așeze în Capitală și-i cerea lui Gheorghe Kirileanu, prietenul de toată încrederea, să lămurească pe oamenii dornici să-l ajute, despre îndemnurile fără milă dindărătul unei asemenea hotărîri. Era încărcat de treburi pe care noi celalți, deși îi știam starea, nu ne sfiam să i le aruncăm pe umeri. El le primea cu același zâmbet și punea atâta suflet să le aducă la îndeplinire, cât mai repede și mai frumos, încât ispita rămânea prea mare. Știu că am vorbit în mai multe rânduri cu George Vâlsan, despre o Geografie pentru toți a Romå-

niei, care să ia locul și Geografiei pline de poezie a lui Vlahuță din « România Pitorească », și Geografiei încărcate de istorie a lui Nicolae Iorga, din volumele de călătorie prin țară, și Geografiei țesute la un gherghef de științe naturale a lui Ion Simionescu. Să fie numai pământul românesc, ridicat deodată înaintea noastră din plămada fierbinte geologică, între munți și Mare, cu tot ce face să ne bată inima când îl vedem, așa cum se ridică pe hartă la această margine de răsărit și clădit parcă nu din lut psomorît, ci din pietre scumpe scânteietoare, carte de pus în toate mâinile, nu de învățătură, ci de frumusețe și de iubire. Planul l-am vorbit chiar aici la Academia Română în mai multe rânduri și, după uimirea și șovăielile dela început, omul se lăsa câștigat. Ii văd ochii aprinși dela a doua sau a treia întâlnire. Mă căuta acum el pe mine. Gândul îi plăcea, cântarea aceasta a României de un nou fel și la un secol după cealaltă, ieșită însă dintr'un suflet la fel. Ii vorbeam de Germania lui Ratzel, dar el începea să aibă în cap ceva mult mai bun. Am dreptul atunci, din tot ce s'a dus cu George Vâlsan din lume să-mi pară rău mai ales de această carte neîncepută și cu care am să-l văd întotdeauna în mână, așa cum nu se poate închipui Dante fără Divina Commedia. N'ar fi fost numai cunoștințe cenușii înăuntru, ci vieață și înduioșeri ale unui om al pământului pentru alți oameni ai pământului. Nimeni nu era mai pregătit și mai înzestrat să ni-o dea decât el. Alții ar fi putut să pună mai multă știință, poate altă poezie, alt plan, dar niciunul pe toate împreună într'o unire neașteptată și tainică. Ar fi fost ca un duh din peșteri, care ieșea să ne vorbească, un troll norvegian, cu ochi mari negri și cu limbă dulce. Iar noi am fi căpătat un izvor de putere și un tovarăș de singurătate, dela cel mai gingaș și cel mai singur dintre muritori. Năzăreli ale minții! Condeiul din care trebuiau să iasă aceste daruri a scăpat din mâinile slăbite și cade încă în văzduh printre stele, pentrucă nu s'a găsit nimeni să-l prindă și să-l așeze la treaba pentru care fusese făurit.

Uite și plângerea lui George Vâlsan:

« Ei (profesorii de cari atârna venirea la București la o catedră așezată pentru întâia oară la facultatea de științe)

poate cred că e vorba de ambiția mea de a veni la București. Să le spun mai mult despre boala mea nu pot, fără să intru în amănunte pe care nu se cuvine să le știe decât doctorii și intimii mei. M'am gândit la D-ta, care cunoști și boala mea și lipsa ambiției. Poate că vorbind cu ei — Pangratti, Mehedinți, Mrazec sau și alți profesori dela științe — vei afla nu numai dispoziția lor pentru o nouă catedră de geografie, dar și le vei însufla mai multă bunăvoință pentru grăbirea înființării. Eu *nu mai pot* (scrisoarea e din Cluj dela 6 Februarie 1926). Mă aflu la marginile puterii de rezistență. Trebue să rup cu munca covârșitoare de aci (acum de două săptămâni țiu și cursurile lui Meruțiu, ocupat la București) cât și cu multele îndatoriri care s'au adunat asupra mea (Institut, publicarea lucrărilor, a volumului meu, Societate Etnografică și publicarea buletinului ei, Transilvania și secția etnografică-geografică a Astrei, Societate Geografică și publicarea conferinței despre Coasta de argint. Acum e vorba să-mi dea pe seamă redactarea revistei Transilvania, lucru care mă onorează, dar îmi trece peste cap!). Nu mai pot și vreau să fug până nu sunt strivit (iar la București îl așteptam noi cu o Românie pentru toți, care cerea o încordare a tuturor puterilor, și cu alte lucrări la poruncă). Imi trebue liniște și odihnă să mai adun din puținele puteri rămase. Apoi îmi trebue o catedră cu ore mai puține, ca să pot trece în umbră câtăva vreme până mă voiu întrema sau mă voiu stinge. Nu pot refuza pe nimeni și astfel încetul cu încetul s'au adunat asupra mea o povară de îndatoriri din care nu știu cum să scap ».

Descoper, cu remușcări, cum am spus, din niște scrisori dela George Vâlsan ajunse la Societatea de Geografie și acum la Academia Română și între care sunt unele dela mine, ce crud puteam fi, eu sau instituțiile în numele cărora vorbeam, cu sănătatea lui atât de simțitoare. Iată un carton dela 24 Aprilie 1928. Să fiu iertat dacă împrejurările mă silesc să citez din mine:

« Mâine seară e ziua comunicării dumitale la Institut (e vorba de Institutul Social Român). Am și făcut înștiințările la ziare. Cred că ai să poți veni; în cazul celălalt, de nedorit, D-l Gusti îmi vorbise de trimeterea textului ».

Mă găsisem însărcinat, la serbarea a zece ani dela unirea cu Ardealul, cu o monografie a părții celei nouă a României din Răsărit și mă gândisem din întâile zile la o contribuție a lui George Vâlsan. Am alergat la Cluj ca să-i vorbesc și sunt și astăzi mândru că am putut avea dela el unul din cele mai bune studii despre Transilvania în cadrul unitar al pământului și Statului român. Numai că omul era greu bolnav, iar noi toți, fără inimă. D-l Alexandru Lapedatu, fost pe atunci foarte de curând Ministru al Cultelor și Artelor, pregătise domnia-sa o atare monografie, este drept că de dimensii mult mai mici. Comitetul pentru care lucram eu, dela așezarea guvernului țărănist, care ținuse să facă el acele serbări, avea ca președinte pe D-l Dimitrie Gusti. Lucram la Institutul Social Român, unde eram secretar de redacție dela înființare al organului lui, Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, și era firesc să dau o mână de ajutor și dincoace. Aveam în față pe D-l Silviu Dragomir, care avea aceeași însărcinare din partea cealaltă. A trebuit să dăm piept și, alături de colaboratorii proprii, să fur câțiva din colaboratorii la cari se gândise și D-sa. Printre ei a fost și George Vâlsan. Iată o scrisoare dela 20 Februarie 1928, plină de aceeași cruzime față de om și de care nu-mi dădeam seama atunci când o ticluiam, ci abia azi, pentru păreri de rău zadarnice:

« Stimate domnule Vâlsan, Ți-aș rămânea foarte îndatorat dacă mi-ai putea da azi după amiază un sfert de ceas. E vorba de monografia Ardealului, care se pregătește pentru zece Mai și de o contribuție indirectă și directă a profesorului de geografie care a izbutit să facă pentru Ardeal ceea ce încercase Cvijč pentru Serbia ».

Scrisoarea aceasta, care pare să fie cea dintâi, deschidea drum altora. George Vâlsan se putea încovoia tot mai adânc sub ele și muncile pe care i le aduceau, ele se urmau una după alta.

La 27 Martie 1929 din București: « Stimate Domnule Vâlsan, îmi pare nespus de bine că obligația dumitale față de Astra e desfăcută. Comitetul a hotărît să încredințeze manuscrisele până acum sosite, pe care autorii lor nu le-ar retrage, Comitetului nostru. Am și primit unele din ele.

Cred că ai găsit prilej și timp să strecori D-lui de Martonne (+ Ficheux) dorința noastră ca monografia Ardealului să nu fie lipsită de o contribuție a sa.

D-l Mehedinți te roagă să iei parte la o consfătuire în legătură cu organizarea acelei secții de propagandă la Barcelona, despre care ți-am vorbit la Academie, când ai avut bunavoința să-mi dai câteva indicații de hărți. Consfătuirea are loc Marți la 6 după amiază, la Universitate, într'o sală a Institutului de Geografie (et. 3). Te rog și eu foarte mult să iei parte. Nu știu ce ne-am face fără D-ta ».

Luna Aprilie 1929 e plină de stăruințe.

Incepe cu o stare de boală:

« Sper că starea din Săptămâna Patimilor a trecut și că de pe urma acestei schimbări se va bucura și monografia Ardealului. Are mare nevoie!

Zilele acestea vă trimet a doua corectură din de Martonne. Intâia am făcut-o eu. Traducerea am căutat să rămână în caracterul studiului, fără s'o fac prea științifică. Destul se va vorbi despre cuveta Ardealului și de alte blestemății tectonice în Popescu Voitești.

Am și dat la tipar vreo 200 de pagine. Stotz lucrează o hartă generală politică-economică-administrativă, dar și cu oarecare curbe de nivel. Lucrul a intrat pe făgaș. Nici nu mă pot însă gândi să lipsești D-ta. Te rog!...».

Și mai departe:

« Iată corectura a 2-a a lui de Martonne. Dacă vrei să-i dai o citire! Am căutat să fac o traducere mai « franceză», adică mai citeață. Trimet și foaia cu desene pe care autorul o cerea. Dar, D-le Vâlsan, ce e cu studiul D-tale (aceasta la 16 Aprilie)? Tare am nevoie de el! Au trimes Vergez-Tricom și Ficheux? ».

Dela 20 Aprilie și după aceea:

« Stimate D-le Vâlsan, vorba Ardelenilor: e ceasul al unsprezecelea! (aș îndrăsni să adaog: unsprezece și trei sferturi). Mă ierți că stăruiu. Nu sunt eu, ci obiectul ».

Și numai decât după aceea:

« Reviu. Te rog să mă ierți. Am primit pe Ficheux și am început să-l traduc. Hărțile se refac, iar fotografiile le dau

chiar acum la Marvan. Cred că are să intre. Nu știu ce are să se întâmple cu D-na Vergez.

Insă... Mi-e teamă să continuiu, pentrucă acest însă te privește pe dumneata. Mă gândisem ca monografia să înceapă cu « pământul ». De pildă: Transilvania în complexul României. Urmau de Martonne, Ficheux, Voitești etc. Nu ne-ar trebui mult, 4—5—6 pagine de ale noastre, adică 12—15 de ale dumitale. S'ar putea chiar fără figuri. Am dat la cules până acum 6—800 de pagine. Jumătate au și venit la corectat, o sută sunt paginate și gata de tipar. Insă, nu pot începe. Monografia e fără cap. Te rog foarte mult ».

Iar dincolo gemea un bolnav. Nu voiam să știm. Grăbeam. Impingeam. Ne trebuia text. Cu orice preț. Chiar cu prețul vieții.

La douăzeci și cinci ale lunii găsesc următoarea însemnare:

« Aducătorul are plenipotență să ridice manuscrisul, chiar și numai în parte — în cea mai mare parte ! Urmarea la Vergez ? (deși am corectat 600 de pagine, iar 300 stau gata de tipar, tot nu-mi vine să cred că ies la timp) ».

La 22 Aprilie 1929:

« Azi de dimineață mi-a dat în sfârșit D-l Mehedinți studiul. Aștept pe al dumitale. Lucrarea începe să-mi treacă peste cap. Cu toată munca de 20 de ceasuri pe zi a mea și de zi și de noapte, a tipografiei, nu mai sunt în stare de nicio prevedere ».

La 26 Aprilie vine studiul lui Vâlsan, care poate fi urmărit de aici aproape zi cu zi:

« Rog pe D-l Vâlsan să-mi dea măcar un echivalent pentru blestematele expresii geologice de alături. M'apuc de Vergez și le întâlnesc la tot pasul.

Cu deosebite mulțumiri pentru studiu. Trimet corectura ».

Mergea repede ! Peste patru-cinci zile e cules. Iar la 1 Mai:

« Iartă-mă încă odată de ritmul furibund, impus și mie de lucrare, pe care am fost silit să ți-l transmit. Protestez însă că studiul D-tale s'ar resimți. Am făcut și revăzut eu ultimele corecturi *chiar la* tipografie. De două zile el e tras și se odihnește în sfârșit, așteptându-și tovarășii ».

Ieșea atunci o revistă, *Graiul Românesc*, a societății cu același nume, dar pe care o înființasem și în cei dintâi doi

ani am condus-o eu, 1927—1928. Chiar dela numărul 3 câștigasem colaborarea lui George Vâlsan, Românii la Marea Neagră. Văd că-i scriam în cea din urmă zi din August 1927:

« Am primit articolul dumitale și cele două lucrări. Etnografia o cunoșteam; cealaltă nu. Le voiu «recensa», adică voiu scrie câte-o biată notiță despre fiecare în «Graiu». Una vine mai ales ca o completare la articolele dumitale despre Deltă ieșite în revistă. Mulțumesc pentru toate, cu recunoștință.

Dacă aș putea să am urmarea într'o săptămână, aș da-o în același număr. Partea întâia e destul de mică și nimeni nu se sperie de șapte, opt pagine de tipar, când poate să aibă un material atât de rar, și mai cu seamă într'un singur tot. N'aș vrea să-l slăbim, întru câtva, prin sfărâmarea în două și urmărirea dela o lună la alta. Mai bine mai aștept puțin cu numărul.

Deși sunt secretarul comitetului de organizare a congresului presei latine (nu știu cum am ajuns pe această galeră) nu cunosc partea cu care te-ai învoit să contribui. Aceasta îmi ușurează de altfel sarcina să te rog să ne dai patru, cinci pagine (ar fi mai bine să fie scrise de-a-dreptul în franțuzește, chiar dacă, la dorință, ar mai fi trecute spre revizuire cuiva). Ar fi să iasă o broșură cu acest titlu: Latinité. Ceva din diferite științe, mă gândesc pentru D-ta la geografie, etnografie și la poezia expresiei unui iubitor al Franței în legătură cu această idee sau acest sentiment. Te rog mult! ».

Așa înconjurau cererile pe omul nostru din toate părțile și el nu mai știa să le închidă ușa. Lucra cu suferința la masă. Până când într'o zi nu l-am mai găsit pe el, ci numai pe ea, ca să ne povestească în aceste scrisori ce gospodărie blestemată ținuseră împreună atâția ani.

Dela George Vâlsan au rămas, pe lângă opera de literatură și de știință tipărită sub supravegherea lui, studii răslețe, ieșite mai cu seamă în Buletinul Societății de Geografie, și lucrări, cu altă menire atunci când au fost scrise decât au ajuns, sau corespondență. Din corespondență, plină de agerime pentru fapte și de bunătate pentru oameni, am încercat să dau o părere în cele spuse până acum. Scrisorile sunt ca niște pași făcuți în degete prin sufletul unui om bogat în

rezonanțe, dar la o parte de ceilalți și ferindu-și simțirile ca pe niște taine. Fără ele am fi știut poate destul despre cercetător și despre profesor cu rosturile la care se înălțase ca o recunoaștere de merite, și în întâiul rând membru al Academiei Române, dar n'am fi văzut mai adânc și mai departe, acolo unde ne adăpostim de obiceiu cu ce ni se pare că este mai al nostru fiecare dintre noi. Iată-l în acest adăpost, năvălit deodată de o rază de soare, pe George Vâlsan!

Am avut dese legături, dar nu ne-am apropiat destul în vieață, ca să fiu bănuit de o prețuire prea binevoitoare de prieten. Prietenul din mine, de aceea, poate ar fi tăcut astăzi. Era însă un om rar și lipsa lui o mai simțim toți cei printre cari s'a mișcat. Acest lucru mă credeam dator să-l spun, cu oarecare dovezi în sprijin, cât mă ajută pe mine puterile. Dacă în zarea gândurilor noastre, chipul lui se va ridica o clipă din neființă, chemat de vorbele mele, și se va lumina de bune amintiri, mă voiu socoti mai răsplătit decât aveam dreptul să mă aștept. Mai cu seamă că eu am și căldura în mine, făcută din starea de vorbă de pe vremuri dintre noi doi, adusă din nou de prilej, și pe care nimeni, afară de mine, n'o poate vedea.

Vă puteți închipui atunci, cu ce adevărată patimă am pus laolaltă cele 15, 16 studii, care în 1940 aduceau pe lume un volum nou de Vâlsan: «Pământul românesc și frumusețile lui». Unele erau bucăți pierdute prin arhiva Societății noastre de radio și care ar fi rămas altfel poate pentru totdeauna îngropate acolo. Intre ele se găsește și una care face parte deadreptul din istoricul Academiei Române și este a ei, de vreme ce povestește o excursie de primăvară a Academicienilor în balta Brăilei, având călăuză științifică pe George Vâlsan. Altele erau articole cerute în cea mai mare parte de mine pentru cărți și reviste în a căror publicare mă nimerisem amestecat. Se putuse avea astfel, nu numai materialul obișnuit al unei cărți postume și aducerea din nou între oamenii uitători a lui George Vâlsan, ci parcă planul și întâia schiță a unei opere o vieață întreagă visate și care ar fi însemnat pentru mulți din noi și pentru scrisul viitorului, savantul și scriitorul într'o singură înfățișare. Era chiar acea Geografie pentru

a României, pe care i-o cerusem pe vremuri și care ar fi împodobit cultura noastră cu o contribuție fără pereche. Firește că scris anume și într'o întinsoare de el sau înjghebat de mâna lui, fie și din fărâme, așa cum trebuise să iasă acest « Pământ », cu o lacrimă pe fiecare pagină, care plângea o plecare atât de timpurie dintre noi, ar fi dat altceva, mult mai armonios și mai puternic, dar, în lipsă de ceea ce ar fi putut și nu mai poate să fie niciodată, este un dar neașteptat făcut de dincolo de vieață. Mi se pare cea mai frumoasă carte pe care a scris-o George Vâlsan și în care el se oglindește cu ceea ce avea mai bun. Alte cărți ale lui se cumpănesc și se meditează; aceasta se citește și se ia cu sine. Condeiul are o putere de vrajă. Vorbește pământul românesc.

Aici îmi cer voia unei aduceri aminte. Mi se pare că se va vedea mai limpede din ea decât din cuvinte că iubirea de pământ avea la George Vâlsan ceva trupesc și pipăit și că țara nu era pentru el, ca pentru cei mai mulți dintre noi, un gând care ne umple ființa, ci o stare aevea aflată mereu înaintea ochilor. Când a plecat întâi în străinătate ca să învețe mai departe cum se face știința, a nimerit la Berlin. L-am ajuns și eu din urmă. Poate că am fost la același dascăl, numai la iugoslavul cu barbă albă rotundă, Luschan. Făcea etnografie, știință adunată din cărți în biblioteci, dar pusă la un loc mai ales din călătorii și din străbaterea de adevărat explorator a continentelor. Avea descrierea vie și n'am decât să închid ochii și să chem în minte acele ceasuri din sala din curte de sub tei, care arăta mai mult a campament colonial decât a anexă de universitate imperială, ca să mă simt din nou luat cu luntrea pe Zambez și ocolind vârtejurile, cu un negru gol și luător aminte alături, cu o prăjină lungă în mână, și cu Luschan însuși cu o pălărie cât o roată de car în cap. Mai târziu Vâlsan s'a dus de acolo la Paris, poate că nu-i priau, dintr'o pricină sau alta, atmosfera și oamenii, dar el găsise această formă de nemulțumire, care-l zugrăvește întreg și este înrudită cu lucruri asemănătoare din vieață, ceea ce arată că nu era nici întâmplătoare nici voită, ci legată de om și de firea lui. I se făcuse dor, un dor însă care-l urmărea și nu-l lăsa să mai stea locului, de un bragagiu turc, stârnind

puțin praf pe drum, prin arșiță, praf de țară, cu donița cu bragă la ghiață într'o mână și cu coșul cu zaharicale și cu bunătăți în cealaltă. Ii mergea alături. Il vedea pretutindeni. Un coleg din țară, crâncen la treaba lui, îl batjocorea pentrucă nu-l putea înțelege. Cred că numai cineva era atunci în Berlin care ar fi putut să simtă ca Vâlsan și să fie aproape prigonit de pământul de acasă întrupat într'un bragagiu de drumuri de vară, și acest cineva era Caragiale, în odăile lui de exilat de bună voie din Schöneberg.

Iată acel lucru asemănător dintr'o împrejurare cu totul alta și despre care vorbeam. Este dintr'o scrisoare dela Roscoff din Bretania, unde ajunsese poate prin doctorul Jean Cantacuzino și cercul lui în frunte cu d-l Ionescu Mihăiești pentru a cărui purtare de prieten are cuvinte de mare recunoștință. Este dela 12 Octomvrie 1928, cu sarea ei de stână românească. Bragagiul era din 1912:

« Sunt curios să văd rezultatul analizei după regimul cu puțină sare, care mi se permite acum, pentru experiență. Căci se pare că albumina nu a încetat definitiv, dar și regimul fără sare era prea extenuant. Cum are nevoie orice vită, domestică sau sălbatică, să lingă sare (altfel cade în călduri și în lingoare), așa are nevoie și omul. Se pare că sarea e un stimulent energic. Atât m'am desărat de o lună jumătate că aș înghiți o solniță întreagă, cum fac Negrii din Africa Ecuatorială (tot etnografie și Luschan!). Cum visează copiii la bomboane și dulceață (bragagiul!) așa visez eu de sare. Ca oile la stână aș vrea să am un stur de sare să-l ling încet până voiu face o gaură în mijloc ».

Dar o carte la care într'adevăr nu mă gândisem este cea de-a doua, scoasă de mine în editura Casei Școalelor, la puțin timp după cea dintâi. Ea este nouă nu numai în opera lui George Vâlsan, dar și în literatura română și poate nu numai în ea. I-am zis « Sfaturi pentru studenți », care a fost numai un titlu în lipsă de altul mai bun și mă tem că autorul nu l-ar fi dat. Ea este mult mai mult decât atât, deși n'a fost decât o introducere ciudată la un curs obișnuit de geografie, către studenții din București, și păstrează pe fiecare pagină semnul acestui izvor și al acestei desvoltări. Pentru legăturile

dintre profesori și studenți este o carte revoluționară. Nimeni nu se gândise până la el s'o facă, deși vieața universitară este destul de veche și cu oameni în ea destul de originali, pentru ca nicio idee care o privește să nu mai pară nouă. In planul dintâi însemna cuvântul profesorului înafară de curs, care dă îndrumări de vieață, atât pentru sănătatea trupului cât și pentru sănătatea sufletului ascultătorilor lui. Era darul pe care-l făcea universității unde învățase și se putuse întoarce acum prea târziu pentru puterile rămase, ca profesor și îndrumător. Părea că este la începutul unei lungi călătorii, cu priveliști negândite în timpul petrecut împreună de-a-dreapta și de-a-stânga drumului, însă nu câteva ceasuri sau câteva zile, ci câțiva ani în șir, și cu schimbări mari de fel de gândire, când se simte neapărat nevoia unui cuvânt chibzuit. Se simte totdeauna, dar de obiceiu se așteaptă zadarnic. De rândul acesta a fost cine să-l spună, și de aici uimirea și recunoștința. Lucrurile sunt aproape descoperiri ale fiecăruia —și pe care el le ține pentru sine, cu toate șovăielile și greșelile avute atunci când aduna departe de ceilalți mica lui comoară de cunoștințe neîmpărtășite de nimeni altul și menită să-i fie tovarășă până la urmă. Dă din tot ce are cu mâini pline, numai pe ele nu le dă și nici nu se îndură să le arate vreunui străin. Scoasă din mediul academic este vorba de o Călăuză de vieață.

Poate că tocmai bolnavul s'a gândit la ea, dintr'o trebuință să se dăruiască și să fie de folos. Avea în fața lui numai sănătate și tinerețe, care ușor ar fi putut fi lovite de o meteahnă trupească, la fel ca un cais, după ce desbracă florile albe și leagă, de cuiburile de omizi. A spus atunci, nu numai pentru cei ce-l ascultau, ci pentru toți, ce trebuiau să facă spre apărarea sănătății. Cel mai frumos curs de sănătate, pentrucă este în același timp un imn înalt de preamărire a vieții, îl dă acest suferind, cu ochii parcă totdeauna aprinși de friguri. El rămânea, orice s'ar fi întâmplat, cu fața întoarsă spre vieață.

Dintre cei trei cunoscuți și colegi, izbiți de aceeași soartă, moarte timpurie de boale fără milă, în mijlocul creației, Pârvan, Bogrea și Vâlsan, aceasta-l deosebea pe cel din urmă de ceilalți, al căror gând îi era mereu aproape. Cel dintâi era

un cântăreţ al morţii. Nimeni ca el n'ar fi găsit fraza în care, ca într'o triremă cu aripi de purpură, să încapă şi să vie dela Selinunt spre Roma prin toată Marea de Mijloc, cenuşa Impăratului Traian. Era un tragedian măreţ al sfârşiturilor fără întoarcere. Cel de al doilea avea ceva de veveriţă filologică prin brazii înalţi, sfărâmând în dinţi coji etimologice oricât de tari. Râdea, ca să nu plângă. Ştergea cu mantia unei glume făgaşul gros al carului morţii, care îl urmărea nevăzut de mulţi ani, pas cu pas. Vâlsan cânta vieaţa. Dar cine este dornic să afle, nu numai cum să alunge tot felul de toxine ale trupului, dar şi cum să citească o carte, cum să scrie o pagină, cum să vadă în lume toate câte ne trec pe sub ochi, cum să dea un preţ celor fără niciun preţ pentrucă le sfărâmăm în picioare, mergând cu mintea aiurea, o mare lecţie de stil când vrea şi pe care n'o dă nimeni, să deschidă aceeaşi carte. Este o călăuză pentru toate şi, chiar dacă nu spune câte ceva ea, îl face pe celălalt să gândească el acel lucru şi să descopere ceea ce nu putea fi înăuntru, singur. Vâlsan ştie să deschidă robinetele dela toate şipotele vieţii.

Pe acest George Vâlsan, care este mai al nostru decât celălalt, pentrucă nu l-am lăsat decât cu ceea ce era netăgăduit al lui şi-i împodobea fiinţa, aşa cum împodobeşte cu mănunchiuri de bujori înfloriţi în toate colorile, primăvara grădina Kew Garden din Londra, unde s'a oprit şi ei prin iarba pe care ai voie să calci în Anglia, cum ne-am oprit şi noi în acest Mai, luna amintirilor duioase, îl chemăm astăzi în lume din trecutul albăstruiu şi a toate acoperitor. Este o zi de aducere aminte la zece ani după ce ne-a părăsit, cu aceeaşi părere de rău, pentrucă n'apucase să spună semenilor şi vremurilor tot ce avea de spus. Iubirea noastră îi dă în acest scurt popas vieaţă şi-l întoarce între noi.

TOMUL V, (1930—31): Lei 330

W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch . . . . Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928) » 20
IOAN BIANU. Inscripţii în limba gotică şi în caractere runice descoperite lângă Folticeni . . . . » 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785) » 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei . . . . » 40
G. F. CIAUŞIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea . . . . » 75
ARTUR GOROVEI. Contribuţiuni la biografia lui Constantin Stamati . . » 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română . . . . » 13

TOMUL VI, (1932—34): Lei 280

LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu şi Academia Română . . . . . . Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică . . . . » 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo . . . . » 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon compendiarium latino-valachicum» . . . . » 10
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Palestina . . . . » 5
SEXTIL PUŞCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist . . . . » 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Palestina, Chipru şi Muntele Sinai . . . . » 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeş. Lămurirea unor probleme istorico-literare . . . . » 60
ARTUR GOROVEI. Contribuţii la istoria literară . . . . » 30
TUDOR VIANU. Influenţa lui Hegel în cultura română . . . . » 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Huşilor . . . . » 20

TOMUL VII, (1934—36): Lei 350

ONISIFOR GHIBU. Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte Lei 20
MARCU BEZA. Trei săbii moldoveneşti din vremea lui Ştefan-cel-Mare » 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti la muntele Athos . . . . . . » 30
N. CARTOJAN. Poema cretană Erotocrit în literatura românească şi izvorul ei necunoscut . . . . » 60
G. MURNU. România şi Elada . . . . » 5
ALEXANDRU MARCU. Simion Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş la studii în Italia . . . . » 100
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Epir, Rodos şi Paros . . . . » 5
ARTUR GOROVEI. Elementul popular în literatura cultă . . . . . . » 15
AL. CIORĂNESCU. Alexandru Depărăţeanu, studiu critic . . . . . . » 100

TOMUL VIII, (1936—38): Lei 200

MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Patmos . . . . Lei 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Siria, Atena şi Insula Hios . . » 10
General R. ROSETTI. Termenii militari din dicţionarele şi enciclopediile noastre . . . . » 10
I. PETROVICI. Privire asupra operei şi personalităţii lui Descartes . . . » 10
GH. ADAMESCU. Adaptarea la mediu a neologismelor . . . . » 50
I. PETROVICI. Determinismul şi indeterminismul în lumina criticei filosofice . . . . » 5

† I. BIANU. O comunicare obştească a condiţiilor păcii dela Kuciuc-Kainargi (1774) . . . . . Lei 20
ŞT. CIOBANU. Din legăturile culturale româno-ucrainiene: Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche . . . . » 80
MIHAIL SADOVEANU. Comemorarea lui I. Creangă . . . . » 10
ION PILLAT. George Coşbuc — 20 ani dela moartea poetului . . . . » 5
MARCU BEZA. Vechi legături cu Anglia . . . . » 30

TOMUL IX (1938—40): Lei 250

IORGU IORDAN. Un linguist sociolog: Antoine Meillet . . . . Lei 8
TH. CAPIDAN. Originea Macedoromânilor . . . . » 12
MARCU BEZA. Urme româneşti la Atena şi Ierusalim . . . . » 35
GEORGE MURNU. Românii din Bulgaria Medievală . . . . » 15
PETRE COMAN. Glosar dialectal . . . . » 55
D. CARACOSTEA. Simbolurile lui Eminescu . . . . » 15
G. OPRESCU. Probleme româneşti de artă ţărănească . . . . » 30
EMIL VÎRTOSU. Scrisorile inedite ale lui I. Heliade Rădulescu . . . » 40
M. SADOVEANU. Cincizeci de ani dela moartea lui Ion Creangă . . » 6
G. POPA-LISSEANU. Limba Română în izvoarele istorice medievale . » 40
I. PETROVICI. La centenarul lui Titu Maiorescu . . . . » 20
ARTUR GOROVEI. Biblioteca dela Rotopăneşti a lui Neculai Istrati . . » 10

TOMUL X (1940—41): Lei 150

1. NICHIFOR CRAINIC. «Anul 1840» . . . . Lei 8
2. G. OPRESCU. Carol Popp de Szathmary, desinator (1811—1888) . . » 40
3. ŞT. CIOBANU. Începuturile scrisului în limba românească . . . . » 90
4. MIHAIL DRAGOMIRESCU. Eminescu — poet universal . . . . » 10

TOMUL XI (1941—42): Lei 350

1. ARTUR GOROVEI. Şerpele de casă . . . . Lei 25
2. I. PETROVICI. La centenarul morţii lui Herbart . . . . » 40
3. N. CARTOJAN. Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară . . . . » 120
4. ARTUR GOROVEI. Popoarele balcanice în folklorul românesc . . » 60
5. MIHAIL DRAGOMIRESCU. Caragiale în poezia lumii . . . . » 30
6. ARTUR GOROVEI. Legenda arborilor îmbrăţişaţi . . . . » 40
7. IORGU IORDAN. O disciplină lingvistică nouă: Fonologia . . . . » 50
8. C. TAGLIAVINI. O psaltire românească necunoscută din 1748 . . . » 80

TOMURILE XII—XIII (1942—43, 1943—44): Li 450

1. MIHAIL DRAGOMIRESCU. Vasile Alecsandri în poezia universală. Lei 30
2. C. RĂDULESCU-MOTRU. Din autobiografia lui Eufrosin Poteca . . » 60

1. TH. SIMENSCHY. Limba hitită şi rolul ei în gramatica comparată . Lei 125
2. C. RĂDULESCU-MOTRU. Rolul educativ al filosofiei . . . . » 70
3. G. OPRESCU. Un mare istoric de artă, prieten al Românilor: Henri Focillon . . . . » 80
4. CONSTANTIN LACEA. Cetatea de pe Tâmpa de lângă Braşov şi «Cătunul» de subt ea . . . . » 70

TOMUL XIV (1944—45)

1. TUDOR VIANU. Patru decenii dela publicarea primei opere a domnului Mihail Sadoveanu . . . . Lei 150
2. EMANOIL BUCUŢA. George Vâlsan după zece ani . . . . » 250

C. 32.737.

LEI 250